

**CHIQUINDI POLIGONLARINI BOSHQARISHNING HUQUQIY
ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH: MILLIY VA XALQARO TAJRIBA
TAHLILI**

**IMPROVING THE LEGAL FRAMEWORK FOR LANDFILL
MANAGEMENT: ANALYSIS OF NATIONAL AND INTERNATIONAL
EXPERIENCE**

S.Xasanboyev

Bo`stonliq tuman adliya

bo`limi YXKM boshlig`i

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekistonda chiqindi poligonlarini boshqarishga oid milliy huquqiy-me'yoriy bazaning holati tahlil qilinadi, xalqaro — jumladan Yevropa Ittifoqi va AQSh — tajribalari o'rganiladi hamda mavjud tizimni takomillashtirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot ko'rsatadiki, O'zbekistonda so'nggi yillarda qabul qilingan prezident farmonlari chiqindilarni boshqarish sohasidagi islohotlar uchun muhim poydevor yaratgan bo'lsa-da, amaliyotda standartlashtirilgan monitoring tizimi, malakali kadrlar va moliyaviy rag'bat mexanizmlari mavjudligi muammoli bo'lib qolmoqda. Xalqaro tajriba va milliy qonunchilik taqqosiy tahlili asosida huquqiy tizimni yagona tuzilmaga keltirish, ekostandartlarni kuchaytirish hamda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: chiqindi poligoni, huquqiy tartibga solish, ekologiya qonunchiligi, Basel konvensiyasi, EU Landfill Directive, RCRA, davlat-xususiy sheriklik.

1. Kirish

Zamonaviy sharoitda chiqindilarni oqilona boshqarish nafaqat ekologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham davlatning barqaror rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omilga aylangan. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida tez urbanizatsiya va iste'mol madaniyatining o'sishi bilan bir qatorda qattiq maishiy chiqindilar hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Bunday sharoitda chiqindi poligonlarini boshqarish uchun mustahkam huquqiy asos yaratish — dolzarb ilmiy muammo sifatida ko'rib chiqilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham mazkur soha bo'yicha faol isloh jarayoni kuzatilmoqda. 2024–2026 yillarda qabul qilingan bir qator me'yoriy hujjatlar^[1,2,3] — jumladan Prezident farmonlari va texnik yo'riqnomalar — sohani yangi sifat bosqichiga ko'tarish uchun asos bo'ldi. Biroq, amaliy amalga oshirish nuqtai

nazaridan, milliy tajribani xalqaro andozalar bilan qiyosiy o'rganish zaruriyati o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi — O'zbekistonning chiqindi poligonlarini boshqarishga oid huquqiy asoslarini milliy va xalqaro nuqtai nazardan tahlil qilish, hamda takomillashtirish yo'nalishlarini ilmiy asoslash.

2. O'zbekistondagi Milliy Huquqiy Tartibga Solish Tizimi

O'zbekiston Respublikasida chiqindi poligonlarini boshqarish sohasidagi huquqiy tartibga solishning asosini bir qator me'yoriy hujjatlar tashkil etadi.

2.1. "Chiqindilar to'g'risida"gi Qonun^[4]

Qonun chiqindilarni boshqarishning umumiy tamoyillarini, mas'ul subyektlarning huquq va majburiyatlarini hamda davlat nazorati mexanizmlarini belgilaydi. U chiqindi turlarini tasnifini, ularni yig'ish, tashish va joylashtirishga qo'yiladigan talablarni tartibga soladi.

2.2. PF-5-son Farmoni (2024 yil)^[1]

"Chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va ularning ekologik vaziyatga salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi ushbu farmon chiqindi poligonlarini yagona davlat boshqaruvida jamlash, ularni ro'yxatdan o'tkazish va nazoratni kuchaytirish tartibini belgiladi. Farmon asosida poligonlarning huquqiy holati aniqlashtirilib, boshqaruv tizimi markazlashtirildi.

2.3. PF-56-son Farmoni (2025 yil)^[2]

"Chiqindilarni qayta ishlash sohasini yanada takomillashtirish hamda kompleks tizimlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmon chiqindilarni poligonlardan qayta ishlash va utilizatsiya qilish asosiga o'tkazishni, poligon hududida sanitariya tartibini joriy etishni hamda elektron hisob tizimini yo'lga qo'yishni belgilaydi. Bu hujjat chiqindilarni boshqarishda raqamli texnologiyalarni qo'llash nuqtai nazaridan muhim qadam hisoblanadi.

2.4. Texnik yo'riqnoma va imtiyozli rejimlar (2025–2026)^[3]

Qattiq maishiy chiqindi poligonlarini loyihalashtirish va ulardan foydalanish bo'yicha yo'riqnomaga 2026 yilda kiritilgan qo'shimchalar poligonlarni tashkil etish, yer maydonlarini ajratish va boshqaruv mexanizmlarini yangiladi. Shuningdek, 2025 yilda chiqindilarni boshqarish, olib chiqish, saralash va qayta ishlash bilan shug'ullanuvchi subyektlarga 5 yillik soliq va bojxona imtiyozlari joriy etildi.

Shunday bo'lsa-da, O'zbekiston qonunchiligi hali ham tizimli kamchiliklar bilan yuzlashmoqda: poligon standartlari (joy tanlash, konstruktsiya, gidrogeologik talab) aniq texnik ko'rsatkichlar bilan mustahkamlanmagan; chiqindi saralash va qayta ishlash bo'yicha sanksiyalar va rag'bat mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Har xil farmon va qarorlarning yagona kodlashtirilgan huquqiy hujjatga birlashtirilmaganligi ham muammo bo'lib qolmoqda.^[5]

3. Xalqaro Huquqiy Tajriba

3.1. Basel Konvensiyasi^[6]

1989 yilda qabul qilingan Basel Konvensiyasi xavfli chiqindilarning chegaralararo harakati va ularni ekologik xavfsiz sharoitlarda zararsizlantirish tartibini belgilovchi asosiy xalqaro shartnoma hisoblanadi. Konvensiya tomonlarni chiqindi eksporti va importini nazorat qilish hamda qabul qiluvchi davlatning aniq roziligiga asoslanishga majbur etadi. O'zbekiston mazkur konvensiyaning talablarini bajarishi, ayniqsa xavfli chiqindilarni poligonlarda saqlash va utilizatsiya qilish masalasida, xalqaro majburiyatlarni bajarish va diplomatik obro'ni saqlash uchun muhimdir.

3.2. UNEP va Jahon Banki yo'naltirmalari^[7,8]

UNEP va Jahon Banki chiqindilar boshqaruvi bo'yicha global strategiyalarni ishlab chiqishda etakchi rol o'ynaydi. Ularning metodik qo'llanmalari milliy chiqindi boshqarish rejalarini tuzish, xavfli chiqindilarni xavfsiz yo'qotish va muqobil texnologiyalarni joriy etish uchun amaliy ko'rsatmalar beradi. Jahon Banki amaliyotida esa chiqindi sektoridagi xususiy investitsiyalarni jalb etish mexanizmlari alohida o'rin tutadi.

3.3. Yevropa Ittifoqi: Landfill Directive 1999/31/EC^[9]

EU'ning "Landfill Directive" — bu 1999 yildan beri amalda bo'lgan va chiqindilarni poligonlarga joylashtirishda qat'iy standartlarni belgilovchi asosiy me'yoriy hujjat. Direktiva qaysi chiqindi turlarining poligonga qabul qilinishi mumkinligini, ularni oldindan qayta ishlash talablarini va atrof-muhit monitoringini tartibga soladi. Xususan, poligonlardagi metangazini tutish va energiyaga aylantirish, chiqindi suvlarini filtratsiya qilish kabi ekologik muhofaza choralarini belgilash jihatlari o'zbek qonunchiligi uchun o'rnak bo'lishi mumkin.

3.4. EU Waste Framework Directive 2008/98/EC^[10]

Ushbu Direktiva umumiy chiqindilar boshqaruvi tamoyillarini — "chiqindi ierarxiyasi" (waste hierarchy) prinsipini belgilaydi: chiqindilarni kamaytirish → qayta ishlatish → qayta ishlash (resursga aylantirish) → energiyaga aylantirish → poligonlarga joylashtirishdan eng so'nggi chora sifatida foydalanish. Bu yondashuv O'zbekistonning preventiv qonunchiligini rivojlantirish uchun metodologik asos bo'la oladi.

3.5. AQSh: RCRA qonunchiligi^[11]

AQShda 1965 yildan boshlab shakllangan Solid Waste Disposal Act va uning keyingi takomillashtirilgan versiyasi — Resource Conservation and Recovery Act (RCRA) — landfilllarni boshqarish, xavfli chiqindilarni "kolbadan qabrgacha" nazorat qilish tizimini joriy etgan. RCRA poligonlarning sanitariya-konstruktsiya talablari, monitoring va muddati tugaganidan keyin yopish tartibini qamrab oladi. Britaniyada esa Landfill Allowance Trading Scheme (LATS) bozor mexanizmi orqali bioparchalanuvchi chiqindilarni poligonlarga yuborishni cheklashga muvaffaq bo'lgan.

4. Taqqosiy Tahlil va Tavsiyalar

Milliy va xalqaro me'yoriy bazalarni taqqosiy tahlili quyidagi farqlarni ko'rsatmoqda:

- O'zbekistonda chiqindi ierarxiyasi printsipti rasman e'tirof etilmagan; EU qonunchiligi bu tamoyilni asosiy tuzilmaviy element sifatida mustahkamlagan;
- Texnik standartlar (gidroizolyatsiya, filtrat boshqaruvi, gaz nazorati) O'zbekistonda yo'riqnoma darajasida tartibga solingan, AQSh va EU'da esa majburiy qonun kuchi bilan mustahkamlangan;
- Monitoring va majburiy hisobot tizimi O'zbekistonda hali shakllanish bosqichida, AQSh va EU'da esa uzoq yillar amaliyoti mavjud;
- Davlat-xususiy sheriklik (PPP) modellari O'zbekistonda paydo bo'la boshlagan, biroq rivojlangan mamlakatlardagi kabi institutsional shakllanmagan.

Ushbu tahlil asosida quyidagi ilmiy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- **Huquqiy birlashtirish:** mavjud farmonlar va qarorlarni yagona "Chiqindilarni boshqarish kodeksi" shaklida tizimlashtirish, bu esa qonunni qo'llash bo'shliqlarini bartaraf etadi;
- **Texnik standartlar:** EU Landfill Directive talablariga mos ravishda poligonlar uchun qat'iy texnik-ekologik talablar (gidroizolyatsiya, metangazini tutish, monitoring tizimi) belgilash;
- **Iqtisodiy rag'bat:** "Pay-As-You-Throw" modeli va kvotalar tizimi orqali poligonlarga yuborilayotgan chiqindilar hajmini kamaytirishga yo'naltirilgan bozor mexanizmlarini joriy etish;
- **Xalqaro integratsiya:** Basel konvensiyasi talablarini to'liq bajarish, EU va UNEP tavsiyalari asosida milliy qonunchilikni takomillashtirish.

5. Xulosa

O'zbekistondagi huquqiy islohot chiqindi poligonlarini boshqarishda sezilarli ijobiy o'zgarishlar olib keldi. Biroq, mavjud tizim xalqaro standartlar bilan to'liq mos kelmaydi: yagona kodlashtirilgan qonun yo'q, texnik talablar yetarli darajada majburiy kuchga ega emas va monitoring tizimi hali to'liq shakllanmagan. Yevropa Ittifoqi, AQSh va xalqaro tashkilotlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, samarali poligon boshqaruvi faqat me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan emas, balki monitoring infratuzilmasi, malakali kadrlar va jamiyat ishtiroki bilan ta'minlanadi. Maqolada taklif etilgan tavsiyalar O'zbekistonga chiqindi boshqaruvini xalqaro standartlarga moslashtirish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni minimallashtirishga ko'maklashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5-son Farmoni (2024 yil). "Chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va ularning ekologik vaziyatga salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida". Qonun hujjatlari ma'lumotlar bazasi. <https://lex.uz/uz/docs/-6732832>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-56-son Farmoni (2025 yil). "Chiqindilarni qayta ishlash sohasini yanada takomillashtirish hamda kompleks tizimlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". Qonun hujjatlari ma'lumotlar bazasi. <https://lex.uz/docs/-7445858>
3. Qattiq maishiy chiqindi poligonlarini loyihalashtirish va ulardan foydalanish bo'yicha yo'riqnama (2026 yil o'zgartirishlar bilan). O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari. <https://lex.uz/uz/docs/-8024838>
4. O'zbekiston Respublikasi "Chiqindilar to'g'risida"gi Qonuni. Qonun hujjatlari ma'lumotlar bazasi. <https://lex.uz/docs/111463>
5. O'zbekiston Respublikasi Hukumat portali. Chiqindilarni boshqarish sohasidagi yangilik va qarorlar. 2026 yil. <https://gov.uz/oz/sanitation>
6. Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal (1989). Secretariat of the Basel Convention, UNEP. <https://www.basel.int>
7. United Nations Environment Programme (UNEP). Waste Management Resources. Global strategies and methodological guidelines. <https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/waste>
8. World Bank. Solid Waste Management. Urban Development Brief. <https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment/brief/solid-waste-management>
9. Council Directive 1999/31/EC of 26 April 1999 on the landfill of waste. Official Journal of the European Communities. EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31999L0031>
10. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste (Waste Framework Directive). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0098>
11. Resource Conservation and Recovery Act (RCRA). U.S. Environmental Protection Agency (EPA). <https://www.epa.gov/rcra>